

ΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ
ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΗΝΩΝ

Βυζαντιακή Φυσιογνωσία, θεωρουμένη κοινῶς ὡς μία ὑπόστασις ἀρνητικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τῶν ἐπιστημῶν, ἀναξία σοβαρωτέρας προσοχῆς, εἶναι ἐν τούτοις οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρον θέμα τῆς Βυζαντιακῆς γραμματολογίας. Ἐκ τῶν μελετῶν μου ἐπὶ τῆς Χυμειτικῆς καὶ τῶν ἄλλων κλάδων τῆς Βυζαντιακῆς Φυσιογνωσίας παρέχω ἐνταῦθα γενικά τινα συμπεράσματα περὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως ἐν Βυζαντίῳ, ὡς τινὰ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐπιστήμης τῶν Βυζαντηνῶν.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, καθὼς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐν γένει γραμματεία, ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστόν τι σύνολον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι μέρος τοῦ συνόλου τούτου εἶναι καὶ ἡ σύγχρονος διεθνὴς ἐπιστήμη, ὡς εὐρισκομένη ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθείας γραμμῆς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλ' ὅσον περισσότερο θέμα τι ἀποτελεῖ μίαν συνολικὴν σειράν, τόσον τὰ μέρη αὐτοῦ ἔχουσιν ἀνάγκην σαφεστέρας ἀπ' ἀλλήλων διακρίσεως, καθὼς αὐτὴ τοῦ ἐδάφους ἢ συνέχεια προκαλεῖ τὸν σαφῆ καθορισμὸν τῶν ἰδίων κτημάτων. Οἱ δὲ ἐπιστημονικοὶ ὀρισμοὶ ὀνομάσθησαν ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν τοπικῶν ὄροθεσιῶν.

Ἄλλ' ὁ ἀληθὴς χαρακτήρισμός μιᾶς ἐποχῆς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Ἐπιστημῶν, εἶναι δυνατὸς μόνον ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψει

τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης διανοητικῆς κινήσεως, ἦτοι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ πεποιθήσεις, αἵτινες ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπηρεάζουσι καὶ διευθύνουν πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ αἵτινες κατ' ἀνάγκην συμμετέχουσιν ὡς δρῶσαι δυνάμεις εἰς τὴν σύγχρονον ἐξέλιξιν τῆς Ἐπιστήμης¹.

Μία γενικὴ ἐποπτεία ἐπὶ τῆς καθολικῆς ἱστορίας τῶν Ἐπιστημῶν μᾶς πείθει, νομίζω, ὅτι τὰ τρία κατ' Ἀριστοτέλην θεμελιώδη προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, Θεὸς καὶ Ἄνθρωπος καὶ Φύσις, ἐγένοντο συνάμα καὶ τρεῖς πηγαὶ γενικῶν μεθόδων ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς ἀληθείας, τῆς Μυστικῆς ἢ Ἀποκρύφου ἢ Θεοφυσικῆς (ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου διὰ τῶν θείων δυνάμεων), τῆς Φυσιογνωστικῆς ἢ τῆς φυσικῆς παρατηρήσεως (ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου διὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων) καὶ τῆς Ἰδεολογικῆς (ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου διὰ τῶν νοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου):² Ἐν ᾧ ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία, καταλύσασα τὴν Ὀμηρικὴν θεοσοφίαν, ἔστρεψε τὸν νοῦν κυρίως εἰς τὴν Φύσιν καὶ τὸ ἀληθές (= τὸ πραγματικόν) — ἀναλογοῦσα ἐντεῦθεν πρὸς τὸν νεώτερον ῥεαλισμὸν — οἱ ἀπὸ Σωκράτους φιλόσοφοι ἐξήρησαν τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἐκ τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς. Μέσῃ δέ τινα ὁδὸν ἠκολούθησεν ὁ Ἀριστοτέλης, θεωρήσας τὴν σκέψιν (= οἱ σκοποῦντες λογικῶς) καὶ τὴν παρατήρησιν (= οἱ σκοποῦντες φυσικῶς) ὡς ἰσοτίμους παράγοντας ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν φαινομένων καὶ πραγμάτων — ἀρχή, τείνουσα, ὡς φαίνεται, νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐπιστήμῃ, καθ' ὃν χρόνον σήμερον καθίσταται, νομίζω, αἰσθητὴ ἢ

¹ Ἴδε τὸ ἔργον μου: Συμβολαίεις τὴν Ἱστορίαν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, σ. 58.

² Ἴδε τὰς πραγματείας μου: Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ χρησιμότητος τῆς Ἱστορίας τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν σελ. 10—12, 22—24 καὶ *Inertie polymorphe*, σελ. 12 καὶ τὰ ἄρθρα μου: Ὁ πόλεμος καὶ αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι καὶ Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι μετὰ τὸν πόλεμον, ἐν τῇ «Ἐστία» (4 Ἰουλίου 1917 καὶ 24 Αὐγούστου 1918) καὶ Ἐπιστήμη καὶ ποίησις ἐν τῇ «Ἀνθρωπότητι» Γ. τεύχ. 5—6, σ. 20.

ανάγκη τοῦ συγκερασμοῦ τῆς ρεαλιστικῆς βαναυσότητος μετὰ τὸ καλὸν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Ὁ Μεσαιὼν τοῦναντίον ἔχει χαρακτηῖρα θεοφυσικόν, ἦτοι τὸ μοτίβο τῆς ὅλης πνευματικῆς κινήσεως τῶν Μεσαιωνικῶν χρόνων εἶναι ὁ θεὸς μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐπομένως πᾶσα ἐκδήλωσις τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ζωῆς πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ κριθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης ταύτης ποιητικῆς αἰτίας. Ἡ ἐπὶ τῶν Φυσικῶν δ' ἐπιστημῶν ἐπίδρασις τοῦ θεοσοφικοῦ πνεύματος παρήγαγε τὰς ἀποκρύφους ἢ μυστικὰς ἐπιστήμας — μίαν «ἀποθείωσιν» (ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Πλούταρχος) τῆς Φυσιογνωσίας — αἵτινες ἄρα δὲν εἶναι, ὡς κοινῶς νομίζεται, δηλωτικαὶ στειρώσεως πνευματικῆς καὶ δεισιδαιμονίας ἀμαθῶς, ἀλλὰ τοῦναντίον μία προσπάθεια νεωτερίζουσα μετὰ τὰς ὁρμὰς αὐτῆς πρὸς τὴν μεταβολὴν τῆς ἀρχαίας κατευθύνσεως ἐν τῇ πνευματικῇ κινήσει. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ καθ' αὐτὸ Βυζαντιακὴ Ἐπιστήμη, ὡς ἡ βυζαντιακὴ ποίησις, θὰ ἦτο κατ' ἀνάγκην θεοσοφικὴ. Οὐδὲ πρέπει βεβαίως τὴν κατ' ἀνάγκην ταύτην χρῆσιν μεθόδου, ἀτελοῦς εἰσέτι ἢ μειονεκτικῆς πρὸς φυσιογνωστικὰς ἐρεῦνας, ν' ἀποδώσωμεν εἰς ἐπιστημονικὸν ἀβδηριτισμόν. Ἐκ τῶν Ἀποκρύφων Ἐπιστημῶν προῆλθον, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον αἱ ἀρχαὶ τῆς Χυμείας, τῆς ὠραιότερας ἐκφάνσεως τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ὁ ἀνωτέρω δὲ χαρακτηρισμὸς τῶν Μυστικῶν Ἐπιστημῶν, παρέχει εἰς αὐτάς, νομίζω, τὸ δικαίωμα νὰ περιληφθῶσι καὶ εἰς τὰς στοιχειώδεις Γραμματολογίας.

Παραλλήλως πρὸς τὴν νεωτερίζουσαν Ἀπόκρυφον ἐπιστήμην ἐξηκολούθει ἡ τῶν λογίων ἀρχαία ἐπιστημονικὴ παράδοσις, τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ ὀνομάσωμεν ἐπιστήμην ἐπίσημον, ὅποια κυρίως αὕτη διεμορφώθη εἰς τὰς Ἀλεξανδρινὰς Σχολὰς, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ Μαθηματικά καὶ τὰς στενότερον πρὸς ταῦτα συνδεομένας Ἐπιστήμας — μία ἐπιστημονικὴ ἀπὸ τῶν βιβλίων διδασκαλία καὶ ἐρμηνευτικὴ τῶν ἀρχαίων ἐπιστημονικῶν κειμένων. Καὶ εἶναι ἄρα ὁ χαρακτήρ τῆς ἐπισήμου βυζαντιακῆς ἐπιστήμης κυρίως φιλολογικὸς, ἀποτελούσης μέρος τοῦ ἐρμηνευτικοῦ καὶ κριτικοῦ ἔργου τῶν Βυζαντινῶν, ὅπερ ἀναμ-

ριβόλως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸ τελειότερον ἐκπόρευμα τῆς Βυζαντιακῆς Λογοτεχνίας. Ἐντεῦθεν δέ, καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἐπισήμου Ἐπιστήμης τῶν Βυζαντηνῶν παρακολουθεῖ, ὡς ἐπόμενον, τὰς τύχας τῆς βυζαντιακῆς φιλολογίας. Οὕτως ἡ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας κατέληξεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς 9^{ης} ἑκατονταετηρίδος (Λέων ὁ Σοφός, Φώτιος, Πανεπιστήμιον Βάρδα). Ἡ δ' ἐπομένη ζωτική περίοδος τῶν Ἐγκυκλοπαιδειῶν (10^η — 11^η ἑκατονταετ.) ἐξελίσσεται εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν (12^η ἑκατοντ.) καὶ ἔπειτα τῶν Παλαιολόγων (13^η ἑκατοντ.), καθ' ὃν καὶ ἡ τῆς Ἀραβικῆς ἐπιστήμης ἐπίδρασις μαρτυρεῖ, καὶ αὕτη, οὐχὶ κυρίως παραμέλησιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς πᾶσαν γραμματείαν, ὄθενδῆποτε προσερχομένην.

Περιλαμβάνει δὲ ἡ ἐπίσημος ἐπιστήμη τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν (φυσιογραφίαν), ἥτοι Ζωολογίαν κυρίως καὶ Φυτολογίαν, ἔπειτα δὲ τὰ Μαθηματικά, ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὄρου σημασίαν, ἥτοι Ἀστρονομίαν καὶ Ἀριθμητικὴν καὶ Μουσικὴν καὶ Γεωμετρίαν. Ἐν τῇ Ζωολογίᾳ ἐπαναλαμβάνεται ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Αἰλιανός, μὲ τινὰς νέας προσθήκας, ὡς τὰ Περὶ ζῴων ἰνδικῶν τοῦ Τιμοθ. Γαζαίου (ἐπὶ Ἀναστασίου Α'), ἰδίως δὲ τὰ ἱατρικὰ ζωολογικὰ συγγράμματα, οἷον τὸ Ἱερακοσόφιον Δημητρίου τοῦ Πεπαγωμένου, τὸ Κυνοσόφιον καὶ Ὀρνεοσόφιον καὶ τὰ ἱππιατρικά, ἔπειτα δὲ ἡ ἐπιτομὴ τοῦ περὶ ζῴων τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, μὲ τὰς μεταγενεστέρας προσθήκας ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ τοῦ Γαζαίου. Ἐν τῇ Φυτολογίᾳ, μετὰ τοῦ Θεοφράστου, πρωτοστατοῦν οἱ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἱατροὶ καὶ φαρμακευτικοί, ἰδίως δ' ὁ Διοσκορίδης, τῶν ὁποίων αἱ γνώσεις (μετὰ τῶν Ἀραβικῶν) ἀπαντῶνται διεσπαρμέναι εἰς τὰ γεωργικὰ καὶ ἱατρικὰ ἢ φαρμακευτικὰ ἔργα τῶν Βυζαντηνῶν λογίων (Παύλου Αἰγινίτου, Γεωργ. Χωνιάτου, Συμεὸν Σήθ, Νικολ. Μυρεψοῦ κλπ.). Μεγαλείτερος δ' ὁ πλοῦτος τῶν τοιούτων πραγματειῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐγκυκλοπαιδείας, ὅτε συναπετελέσθησαν καὶ αἱ γεωργικαὶ συναγω-

γαί τοῦ Βινδανίου (Γεωργικά ἐπιτηδεύματα) καὶ τοῦ Διδύμου (Γεωργικά) καὶ τὰ Γεωπονικά τοῦ Κασσίου Βάσσου. Τῶν ἀστρονομικῶν σπουδῶν ἀπαντῶμεν μεγαλειτέραν τὴν ἐπίδοσιν ἰδίως ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ καὶ τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῶ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀραβικῆς ἐπιρροῆς¹. Μετὰ τῆς ἀστρονομίας δὲ συνδέονται, ὡς ἐπόμενον, τὰ μαθήματα ἐκείνα, τὰ σήμερον περιλαμβανόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Φυσικῆς, ἧτις ὡς γνωστόν, ἐρευνᾷ τὰς ἐπουσιώδεις ἀλλοιώσεις τῶν σωμάτων, κατ' ἀντίθεσιν τῆς Χυμείας, τῆς ἐπιστήμης τῶν οὐσιωδῶν μεταβολῶν. Τὰς δύο ταύτας τάξεις φαινομένων, διακρίνων ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης ὡς μεταβολὰς (κινήσεις) τοῦ ποιοῦ καὶ μεταβολὰς τῆς οὐσίας, πραγματεύεται ἰδίως εἰς τὰ ἑνέα βιβλία τῆς Φυσικῆς αὐτοῦ Ἀκροάσεως (συμπληρουμένης ὑπὸ τῶν Μετεωρολογικῶν, τοῦ Περὶ οὐρανοῦ καὶ τοῦ Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς). Φυσικὴ δ' ἀκριβῶς ἀκρόασις εἶναι καὶ ἡ τῶν Βυζαντινῶν ἐπίσημος Φυσικὴ, ἀκολουθοῦσα κατὰ πρῶτον μὲν τὸν Ἀριστοτέλην, ἔπειτα δὲ τοὺς μαθητὰς τῶν Ἀλεξανδρινῶν Σχολῶν, ἰδίως δὲ Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισίεα (198 - 211 μ. Χ.), οὗτινος εἶναι γνωστὴ ἡ νεοπεριπατητικὴ σχολή, διάσημος διὰ τὰς ἀντιθέσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς περιπατητικοὺς τοῦ Ἀβερρόη, καὶ Ἡρώνα τὸν Ἀλεξανδρέα (τέλη 2 ἑκατ.), οὗτινος τὰ Αὐτοματοποιητικὰ πολλήν, ὡς φαίνεται, εἶχον τὴν ὑπόληψιν ἐν Βυζαντίῳ, τυγχάνοντα καὶ πρακτικῶν ἐφαρμογῶν.

Ἡ βυζαντικὴ ἐπίσημος ἐπιστήμη δὲν ἔχει βεβαίως νὰ ἐπιδείξῃ συγγραφέα πρωτοτύπου ἐπιστημονικῆς πραγματείας, πέραν τῶν Ἀλεξανδρινῶν ὁρίων. Οὐδ' ἦτο τοῦτο, ὡς εἴπομεν, δυνατόν ἐν τῷ θεοσοφικῷ περιβάλλοντι τοῦ Βυζαντίου. Τοῦναντίον, δὲν φαίνεται μικρὰ ἡ ἐφευρετικὴ ἐμπειρία τῆς τέχνης, ἐκ τῶν πορισμάτων δ' ὅμως τῆς ὁποίας ὀλίγον ἐφρόντιζε νὰ ἐπωφεληθῇ ἡ ἐκ τῶν παλαιῶν βιβλίων ἐπιστήμη. Εἶναι δ' ἀφ' ἑτέρου πιθανώτατον ὅτι τὰ πρακτικὰ

¹ Πρὸβλ. Krumbacher—Σωτηριάδου, Ἱστορ. τῆς Βυζ. λογοτεχν. Β. σ. 429-460.

ἐγχειρίδια τῶν τεχνολόγων, ὀρυκτολογίας ἐπὶ πρδ. καὶ μεταλλευτικῆς, ἀπωλέσθησαν, καθὼς τὰ ὅμοια τῶν κλασικῶν χρόνων, τῆς δουλείας μὴ εὐνοούσης βεβαίως τὴν ἀντιγραφὴν καὶ διάσωσιν οὐχὶ καθαρῶς λογοτεχνικῶν πραγματειῶν.

*
* *

Ὁ δὲ Μυστικισμὸς τοῦ Βυζαντιοῦ ἀναφαίνεται ἤδη ἀπὸ τῆς 4 ἑκατοντ. καὶ ἀκμάζει ἢ Ἀπόκρυφος Ἐπιστήμη καθ' ὅλας τὰς ἑκατονταετηρίδας, κυρίως δὲ κατὰ τὴν 6^{ην} καθ' ἣν καὶ μεγαλειτέρα ἢ ἐπικοινωνία μετὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἐκ τῶν πολέμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 8^{ην} καὶ 10^{ην}, καθ' οὓς χρόνους ἐγένοντο καὶ αἱ περιλήψεις τῶν ἑλληνοαιγυπτιακῶν χυμευκῶν κειμένων, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀββασιδῶν, τῆς ἀραβικῆς καὶ περσικῆς ἐπιδράσεως, καὶ κατὰ τὴν 14^ῃ ἑκατονταετ. ἐκ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀντίγραφα τῶν ἀποκρύφων (χυμευτικῶν) πραγματειῶν.

Τὰς ἀποκρύφους ἐπιστήμας διαιροῦσι συνήθως εἰς τὴν Ἀστρολογίαν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἀστρονομίαν, εἰς τὴν ἀλχυμείαν, ἀντίστοιχον τῆς Χυμείας, εἰς τὴν Ἱατρικὴν τῶν φυλακτηριῶν καὶ εἰς τὴν Μαγικὴν, ἣτις ἄλλως ἔχει χαρακτῆρα γενικώτερον, σημαίνουσα ὀλόκληρον τὸν ἀποκρυφισμόν. Ἄλλ' ὁ κύκλος οὗτος τῶν Ἀποκρύφων ἐπιστημῶν δὲν εἶναι βεβαίως πλήρης, ἠθέλησα δ' ἐντεῦθεν νὰ συμπληρώσω τοῦτον, ζητῶν ἐὰν ἀνεπτύχθησαν καὶ ἄλλαι ἐπιστήμαι ἀπόκρυφοι, ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς ὑπολειπομένους κλάδους τῆς Φυσιογνωσίας. Καὶ ἀπῆντησα πράγματι τῆς μὲν Φυσιογραφίας (Ζωολογίας, Φυτολογίας, Ὄρυκτολογίας) ἀπόκρυφον τὸν «Φυσιολόγον», τῶν δὲ Μαθηματικῶν (εἰδικώτερον, πλὴν τῆς ἀστρονομίας) τὰ «Θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς» (καὶ τῶν γεωμ. σχημάτων) τῶν ὁποίων αὐτὸς ὁ τίτλος μαρτυρεῖ τὴν μυστικότητά, ἐνόμισα δ' ἀφ' ἐτέρου ὅτι πρὸς τὴν Φυσικὴν πρέπει νὰ παραβάσωμεν εἰδικώτερον τὴν Μαγείαν, τῆς ὁποίας αἱ πράξεις δὲν θίγουσι τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης, ἐξελιχθεῖσαν δὲ κατὰ τὴν 16^{ην} ἑκατ. εἰς τὴν φυσικὴν

μαγειάν τοῦ Telesio, καὶ πρὸς τὴν Ἱατρικὴν γενικώτερον τὴν Ἱατροσοφικὴν. Τὴν Χυμείαν, ἀντιτιθεμένην κοινῶς πρὸς τὴν Ἀλχυμείαν, μὲ τὴν συνήθη ταύτης περιληπτικὴν σημασίαν, ἀντιπαρέθεσα πρὸς τὴν Χυμευτικὴν, ὡς ἰδιαιτέρως ὠνόμασα τὴν Ἑλληνικὴν Χρυσοποιίαν — τέχνην τοῦ χρυσογόνου χύματος — καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν Ἀλχυμείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωσα τὴν εἰδικωτέραν ἔννοιαν τῆς τέχνης τῆς φιλοσοφικῆς λίθου τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Δυτικῶν¹. Οὕτω δὲ καὶ κατήρτισα τὸν πίνακα τῶν Ἀποκρύφων Ἐπιστημῶν ὡς ἑξῆς:²

Ἀστρολογία — Ἀστρονομία.

Χυμευτικὴ καὶ Ἀλχυμεία — Χυμεία.

Φυσιολόγος — Φυσιογραφία.

Ἱατροσοφικὴ — Ἱατρικὴ.

Μαγεία — Φυσικὴ.

Θεολογούμενα ἢ ἀπόκρυφα Μαθηματικά — Μαθηματικά.

Ἡ Ἀπόκρυφος Ἐπιστήμη ἀνεπτύχθη, ἔξω τοῦ περιβόλου τῶν δημοσίων διδασκαστηρίων. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν εἶναι καὶ γενικὸν ἴδιωμα ὅλων τῶν κλάδων τοῦ Μυστικισμοῦ. Σαφῶς ἐκ τῶν πραγμάτων, νομίζω, καταφαίνεται³ ὅτι ἡ δίωξις περιορίζεται εἰς ἐκείνας μόνον τὰς ἀποκρύφους ἐπιστήμας, αἵτινες προβαίνουν καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν, τ. ἔ. εἰς τὴν μίμησιν τῆς δημιουργίας καὶ ἄρα εἰς τινὰ ἀντίπρᾶξιν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ἐπομένως εἰς συνεργίαν σατανικὴν — ὡς θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ σατανικὴ καὶ κάθε πρᾶξις, ἔξερχομένη τῶν ὁρίων τῆς συνήθους κανονικότητος⁴. Ἐφ' ὅσον δ' ὅμως ἡ ἀπόκρυφος ἐπιστήμη περιορίζεται μόνον εἰς τὴν «ἀποθείωσιν» τῶν γνώσεων, παραμένει ἱερά,

¹ Ἴδε τὴν πραγματείαν μου: Ψαμμοουργικὴ καὶ Χυμεία, σ. 80 (Συμβολαί, σ. 38) καὶ τὸ ἄρθρον μου: La naissance de la Chimie ἐν τῷ περιοδικῷ «Scientia» XXXI σ. 195.

² Ἴδε τὴν πραγματείαν μου: Ὁ Φυσιολόγος καὶ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς Ἀποκρύφους Ἐπιστήμας, ἐν τῇ Ἐπιστημῶν. Ἐπιτηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου ἸΗ', σ.

³ Ἴδε τὴν πραγματ. μου: Ὁ Φυσιολόγος κλπ. σελ.

⁴ Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν τῷ «Δεξικογραφ. Ἀρχεῖφ» Δ. 176.

ὡς ἐξαγνίζουσα τὴν ἔρευαν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἰδοὺ πῶς δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἀντινομίαν τῆς διώξεως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν θεοφυσικῶν ἐπιστημῶν, τὴν εἰσαγωγὴν δ' ἀφ' ἑτέρου τοῦ Φυσιολόγου εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν πολλαπλὴν αὐτοῦ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς τέχνης. Καὶ πρέπει ἄρα νὰ διακρίνωμεν τὸν μυστικισμὸν εἰς δύο τάξεις, τὸν νομοταγῆ καὶ τὸν ἀντικανονικόν, τ. ἔ. τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀπόκρυφον.

*
* *

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὴν ἐπίσημον βυζαντιακὴν ἐπιστήμην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς μίαν ἐπανάληψιν τῆς ἐπιστήμης τῶν Ἀλεξανδρεωτικῶν Σχολῶν. Ἄλλ' ἀναμφιβόλως καὶ ἡ Μυστικὴ ἐπιστήμη τῶν Βυζαντινῶν ἔχει τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Αἱ παραδόσεις τῶν μεγάλων ἱερῶν τῆς Αἰγύπτου, μετὰ τῆς ἄλλης ἀνατολικῆς κοσμοσοφίας, ζωογονηθεῖσαι διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Βυζαντιακοῦ Μυστικισμοῦ. Καὶ ἀπέδειξα τὴν Χυμευτικὴν φιλοσοφικὸν δημιουργημὰ τῆς ἀλεξανδρηνῆς ἐπιστημοσύνης. Ἐντεῦθεν δέ, ἐὰν ὑπ' ὄψει λάβωμεν, ὅτι τῶν Ἀλεξανδρηνῶν λογίων ἡ ἀποδημία εἰς Ἀθήνας καὶ Βυζάντιον, ἐγένετο τῷ 398, μετὰ τὸν διωγμὸν τῆς ἐθνικῆς παιδείας ἐπὶ Θεοδοσίου Α', δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὄρια τῆς Βυζαντιακῆς ἐπιστήμης, τὸ 400 μ. Χ. μέχρι τοῦ 1453.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ Βυζαντιακὰ γράμματα κατέφυγον ὡς γνωστόν, εἰς Ἴταλίαν, προκαλέσαντα ἐκεῖ τὴν «Ἀναγέννησιν», εἰς τὴν ὁποίαν ἀναμφιβόλως συνετέλεσαν μετὰ τῶν θεωρητικῶν λογίων καὶ οἱ πρακτικοὶ τεχνολόγοι τῆς ὑπερόχου Βυζαντιακῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας. Καρπὸς δὲ τῆς Ἀναγεννήσεως ἦτο ἡ κατὰ τὴν 18^{ην} ἑκατοντ. μεγάλη ἐπιστημονικὴ μεταπολίτευσις, καθ' ἣν ἐπὶ τῶν ἔρειπῶν τοῦ Μυστικισμοῦ ἀνεπετάσθη ἡ σημαία τῶν νέων θεῶν, τῆς Φύσεως καὶ τοῦ Ἀληθινοῦ. Ἡ νεωτερίζουσα ἰδεολογία ἔνα καὶ πάλιν εἶχεν ἐν Ἀνατολῇ

ἀντίκτυπον μοναδικόν, εἰς τὸ ὑπόδουλον ἑλληνικὸν γένος, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται πάντοτε ἕνας βωμὸς διὰ τοὺς ἀγνώστους ἐκάστοτε θεοὺς — διὰ τὴν λατρείαν τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς προόδου. Τὰ σχολεῖα τοῦ «νάρθηκος» εἶχον προαχθῆ εἰς ἀκαδημείας, ὅπου ἡ διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, διεσταυροῦτο μὲ τὸ κήρυγμα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τὸ διεκδικῆσαν, παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν, τόπον εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα, τὴν κληρονόμον τῆς ἀρχαίας δόξης καὶ τοῦ Βυζαντιακοῦ μεγαλείου.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ.

